

DOI: 10.33663/0869-2491-2026-37-292-299

УДК: 341.231.14; 341.3

Т. І. БОНДАРУК,кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

ORCID: 0000-0003-0566-9857

ІДЕЯ ПРАВА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЗАСАДА В ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ В ПРАВОРОЗУМІННІ АКАДЕМІКА ОНИКІЯ МАЛИНОВСЬКОГО

У статті здійснена спроба висвітлити підходи Оникія Малиновського до феномену війни та захисту прав людини у війні в контексті його праворозуміння. Акцентовується на баченні ним права як складника культури, прогресивного культурно-правового розвитку, центром якого є людина, її життя та права, а війни – як позаправового нецивілізованого явища, що сама собою суперечить еволюційному поступу людства.

Аналізується праця ученого «Війна і суд» (1915), у якій він стверджує, що війна – останній засіб вирішення спорів, що повертає нас до часів самосуду і помсти. Також розглядається праця «Про те, як воювали в давнину та як тепер воюють» (1897), яка є своєрідним антивоєнним маніфестом О. Малиновського, де викладено його бачення основних правил і засобів ведення війни, зокрема щодо захисту прав людини. Зазначається, що на сформульованих ним у цій праці принципах і підходах базується сучасне міжнародне гуманітарне право.

Констатується, що сьогодні війни, як і раніше, є невіддільним складником людського життя і людство вкотре перебуває в точці біфуркації, проходження якої потребує значних зусиль «освічених», за Малиновським, держав і верств, щоб не вступити на дорогу регресу. І спадок багатьох поколінь інтелектуальної еліти є справді потужною зброєю у обстоюванні ідеалів права і справедливості, звертання до яких завжди буде на часі.

Ключові слова: Оникій Малиновський, праворозуміння, війна, суд, правила і звичаї війни, права людини.

Bondaruk Tetiana. The idea of law as a fundamental principle in the protection of human rights in conditions of war in the legal understanding of academician Onikiy Malinovsky

An attempt is made to highlight Onikiy Malinowski's approaches to the phenomenon of war and the protection of human rights in war in the context of his legal understanding. The emphasis is on his vision of law as a component of culture, progressive cultural and legal development, the center of which is man, his life and rights, and war as an extralegal uncivilized phenomenon, which in itself contradicts the evolutionary progress of humanity.

* **Bondaruk Tetiana**, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.), Senior Research Officer

The work of the scientist “War and Judgment” (1915) is analysed, in which he claims that war is the last means of resolving disputes, which returns us to the times of lynching and revenge. As well as the work “On how they fought in the old days and how they fight now” (1897), which is a kind of anti-war manifesto by O. Malinovsky, which sets out his vision of the basic rules and means of waging war, including the protection of human rights. It is noted that the principles and approaches formulated by him in this work are the basis of today’s International Humanitarian Law.

It is stated that today wars are still an integral part of human life and humanity is once again at a bifurcation point, the passage of which requires significant efforts of “enlightened”, according to Malinowski, states and classes, in order not to embark on the path of regression. And the legacy of many generations of the intellectual elite is a truly powerful weapon in upholding the ideals of law and justice, the appeal to which will always be timely.

Keywords: *Onikiy Malinovsky, legal understanding, war, court, rules and customs of war, human rights*

Людство раз у раз опиняється перед вибором свого майбутнього, коли загострюється та оприявнюється війна правди з неправдою, світла з темрявою, права і сили. Україна, опинившись під атакою сучасного варварства, уособленого в рашизмі, постала перед необхідністю не лише відстояти свою незалежність і суверенітет, а й спробувати утримати світ, побудований на західній традиції права, в якому наріжним каменем виступають права людини. Не торкаючись проблемних питань цього інституту¹, який сьогодні потребує переосмислення насамперед у контексті збалансування з правами держави як їх основного гаранта, слід визнати, що прогрес суспільного розвитку пов’язаний саме з правовим оформленням статусу людини як цінності, що особливо проявляється в умовах загроз, які створює війна. Таке переосмислення має базуватися, на нашу думку, і на відповідному доробку попередніх поколінь правознавців. Зокрема, коли йдеться про творчу спадщину правознавців з українського пантеону, до яких, безперечно, належить академік Оникій Малиновський (1868–1932), послідовна й незмінна гуманістична позиція якого сьогодні як ніколи є важливою. Цим і визначається **актуальність** цієї статті.

Огляд літератури за тематикою дослідження. Починаючи від середини 1980-х років XX століття, творча спадщина О. О. Малиновського повертається до наукового обігу. Серед найактивніших творців «малиновськознавства» можна назвати І. Б. Усенка, Е. Г. Циганкову, Т. І. Бондарук, С. І. Михальченка, І. І. Іваннікова, В. П. Яремчука, М. А. Матвійчук та ін. Найповніша на сьогодні історіографія життя і діяльності О. О. Малиновського представлена І. Б. Усенком². Попри значну дослідницьку увагу, говорити про всебічне дослідження творчого спадку ученого, який мав різнобічні інтереси й залишив значний масив праць, спогадів, щоденників, передчасно.

Метою статті є висвітлення ідеї захисту прав людини в умовах війни в контексті праворозуміння академіка Оникія Малиновського.

Виклад основного матеріалу. Попри те, що О. О. Малиновський не присвятив спеціальних праць проблемі праворозуміння³, яких би наукових проблем не стосувалися його дослідження, він намагався критично поставитися до об'єкту досліджень та спирався на власне уявлення про право. Вихідною засадою такого уявлення можна визначити бачення права як складника культури, а історії права як частини історії культури. «Історія права, – пише вчений, – є необхідна складова частина історії культури, бо право – важливіше явище суспільного життя людей. Поруч з історією права до складу історії культури входять – історія економічного побуту, історія церкви і релігії, історія освіти, історія літератури, науки, мистецтва...»⁴. Учений був послідовним прихильником прогресивного розвитку суспільно-правових процесів, у центр яких незмінно ставив людину, її життя та права.

Як історик права учений був переконаний, що треба досліджувати умови соціального життя, умови зовнішньої природи, утворені під їх впливом національні особливості та діяльність особистостей. Учений критикував те, що більшість дослідників історії права сповідує «суто юридично-догматичний характер: були й такі, й такі явища юридичного побуту й вони характеризувалися такими і такими рисами. Це потрібно, – пише він, – але цього мало: треба виявити юридичні факти минулого, але треба так само з'ясувати історичний процес розвитку права, себ-то: з яких причин виникли явища юридичного побуту та як, за яких умов, з яких причин вони змінювалися»⁵.

Отже, право академік О. О. Малиновський розглядав як явище соціокультурної дійсності, за Ю. Габермасом, життєсвіту, коли культура, суспільство та особистості зімкнулі між собою; з правом же пов'язані сподівання на соціальний порядок. Власне запитання, поставлені крізь призму права як найдосконалішого суспільного регулятора, «Яким був соціальний порядок в ту чи іншу епоху?» і «Яким має бути соціальний порядок?», були предметом настійливих пошуків талановитого дослідника протягом усього життя. У цьому ж контексті учений розглядав і питання війни, яка для нього, послідовного проповідника цінності людського життя й адепта скасування смертної кари, була передусім величезною соціальною катастрофою.

Так, у розвідці «Війна і суд»⁶, у якій він, аналізуючи судову реформу 1864 року як завершення тривалого історичного процесу, проводить паралель між судом і війною⁷, учений стверджує: війна повертає нас до давніх часів самосуду і помсти, месник не визнавав законів і звичаїв. Він підкорявся почуттю помсти, слухав голос пристрасті. Так і війни. Існують правила і звичаї війни, але вони повсюдно порушуються. Правила і звичаї війни порушуються, бо немає спокійного, неупередженого ставлення до супротивника. Навпаки, сторони, що воюють, піддаються почуттю помсти, яке примушувало давню людину кидатися на кривдника й розправлятися над ним. Почуття помсти різне в різних людей – одні меншою, інші більшою мірою легко переходять межу дозволеного й доцільного, легко здійснюють неприпустиме, несправедливе й жорстоке.

Помста вважалась доблесним подвигом у давнину. Месника прославляли як героя, помста була єдиним способом захисту права. Війна також вважається великим подвигом. Поки війна – останній спосіб вирішення міжнародних спорів, до тих пір мають вважатися героями ті, хто йде на війну і приносить жертву. Війна – подвиг з того часу, коли вона оголошена, коли вирішено вдатися до цього крайнього засобу. Але вдатися чи не вдатися? Воювати чи не воювати? Це питання політичної доцільності, а не веління морального закону, не виконання релігійної заповіді, воно лежить поза релігією і поза мораллю⁸, наголошує учений.

«Навіть у XX столітті, навіть серед культурних народів, давно звиклих до того, що суд стоїть на сторожі права, втрималась війна як засіб розв'язання міжнародних спорів. Чи назавжди лишиться такий порядок? Чи коли-небудь він буде замінений іншим порядком? Чи коли-небудь і в сфері міжнародних відносин люди припинять вдаватися до насилля?», – запитання, що їх ставить О. О. Малиновський, виявилися актуальними й у XXI столітті, але для нього є певним чином риторичними – «ризикуючи піддатися закидам у naïвності», правознавець стверджує: існуючий порядок не може залишатися назавжди, не повинен і не залишиться. Адже війна – неправовий, або позапоровий, не цивілізований феномен, і насамперед тому, що піддається тотальній нівеляції інститут прав людини і саме людське життя, що є кричущим фактом для нього саме по собі. Про їх безумовну цінність він, зокрема, щоразу наголошує у щоденнику: «у своїх відносинах до інших ми не маємо права виходити з тієї думки, що людина служить лише засобом для якоїсь майбутньої високої цілі. Ні, людська особистість – ціль сама по собі, вона вище всього в світі»; «я став членом Народної свободи тому, що [...] «ми в своїй програмі переслідували ті блага співжиття, які мають загальнолюдську цінність – блага свободи людської особистості. Велике значення має, має абсолютну цінність громадянська свобода... за всіх умов необхідно визнати і гарантувати недоторканність особи і інші елементарні права людини і громадянина. Вимога гарантії цих прав – не буржуазний забобон, це засаднича умова спільножиття, необхідна передумова прогресу людства, народного добробуту і розвитку людини»⁹.

Власне війна для Малиновського, як зазіхання на права людини, сама собою суперечить еволюційному поступу людства. Йому «вже і зараз видно та ціль, яка поставлена історією – відмова від самосуду, самоуправства і насилля. Ціль ця досягнута у внутрішньому житті окремих держав, раніше чи пізніше вона буде досягнута і у відносинах між державами. Віримо, що наші віддалені нащадки доживуть до часу, коли міжнародні спори будуть вирішуватися не силою, а правом, не війною, а судом, діяльність якого базуватиметься на справедливих засадах».

Серед суттєвих кроків до такої цілі учений називає встановлення правил і звичаїв війни, адже «коли люди не можуть позбавитися якого-небудь зла, то намагаються хоча б зменшити його [...] для того, щоб зменшити і пом'якши-

ти біди війни, люди почали встановлювати закони і правила, в яких точно і ясно йдеться про те, що припустимо і неприпустимо на війні»¹⁰. Своє бачення війни учений виклав у невеликій роботі «Про те, як воювали у давнину та як тепер воюють», призначений для просвіти народу.

Війна – це боротьба між державами за допомогою війська. Воює військо, а не мирне населення. Військо і є ворогом.

Закони і правила війни забороняють війську ображати мирних мешканців – убивати їх, наносити їм рани, грабувати їхнє майно.

Військо озброєне, навчене військовій справі, підкоряється командирам, дотримується воєнного порядку (дисципліни) та всіх законів і правил війни.

Коли воює мирне населення, війна називається народною. Краще, коли воює лише військо.

Воюють для того, щоб перемогти, а не для того, щоб знищити зовсім, не для того, щоб знущатися, мучити. Закони і правила війни твердять: роби ворогу якомога менше зла, скільки необхідно, щоб перемогти його. Надмірна жорстокість, кровопролиття забороняються, вони негідні людини, і на війні людина має залишатися людиною, а не ставати диким звіром.

Духовенство не допускає до причастя винних у звірствах на війні.

Тепер забороняється на війні застосовувати отрути, таку зброю, яка спричиняє надмірні страждання, використовувати обман. Чесна людина повинна і на війні залишатися чесною людиною, і не оголошувати, що нікому не буде пощади.

Застосовувати насильство проти ворога, допоки він чинить супротив зі зброєю в руках, і шадити тих, хто без зброї.

Дозволяється брати в облогу й бомбардувати лише укріплені та захищені військами міста. Напад на незахищені міста – принижує армію.

Військовополонені – люди, і поводитися з ними слід як з людьми. Полонений – не ворог. Ворог той, що зі зброєю в руках чинить супротив.

Хворий і поранений – не ворог, він – наш ближній, людина і при тому, людина, яка страждає. А надати допомогу їй – обов'язок. І на війні не можна забувати людського обов'язку, не можна перетворюватися на диких звірів. Саме для цього було створене Товариство Червоного Хреста. Такі товариства надають допомогу у всякій війні, не дивлячись, хто і проти кого воює. Приміщення, де лікують поранених, вважаються недоторканими – про це сигналізує прапор з червоним хрестом на білому полі.

Війни закінчуються або завоюванням, або миром.

Лише в народів освічених є закони і правила війни. Але й вони не завжди дотримуються їх через незнання (а знати їх необхідно), або через нестриманість від жорстокості. Тим не менш, чим освіченішими будуть люди, тим справедливішими вони будуть і суворіше дотримуватися правил війни, а відповідно біди від війн будуть зменшуватися. Освіта вносить правду в усі справи людські, вносить її й у війну.

Як видно, незважаючи на спрощені формулювання, як і передбачав формат праці («читання для народу»), у викладі вченого простежується чіткий гуманістичний посил: війна – зло; поки що зло неуникненне, робімо все, щоб його зменшити.

Висновки. Через понад сто років після виходу у світ своєрідного анти-воєнного маніфесту О. О. Малиновського можна відзначити, що на сформульованих ним принципах і підходах базується сьогодні міжнародне гуманітарне право. Водночас можна констатувати, що війни, як і раніше, є невіддільним складником людського життя. При цьому яскраво проявляються щонайменше дві тенденції: з одного боку, має місце подальша варваризація війни зі знеціненням людського життя і нехтуванням установленими правилами, з іншого – тотальна пацифікація «освічених» країн з абсолютизацією (фетишизацією) прав індивіда, коли свідоме уникання обов'язку захисту своєї держави аргументується ризиком життя при такому захисті.

Чи свідчить це про наївність сподівань на прогресивний поступ людства? Певною мірою. Адже сьогодні воно вкотре перебуває в точці біфуркації, пройдення якої потребує значних зусиль «освічених», за Малиновським, держав і верств, щоб остаточно не вступити на дорогу регресу. І спадок багатьох поколінь інтелектуальної еліти є справді потужною зброєю у відстоюванні ідеалів права і справедливості, звертання до якої завжди буде на часі.

1. Див., до прикл.: Кононенко Ю. С., Джолос С. В. Абсолютизація прав людини як загроза державності і добробуту суспільства. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/08/78_part-1..pdf 2. Усенко І. Б. Історіографія життя і діяльності О. О. Малиновського. *Наукова спадщина академіка О. О. Малиновського і сучасність: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 4–6 грудня 2008 р.)*. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. С. 5–21. 3. Про праворозуміння О. Малиновського див.: Бондарук Т. І. Праворозуміння як основа пізнання історії права (за працями О. Малиновського). *Майбутнє науки в обріїх права: зб. наук. праць. Матеріали IX міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (м. Київ, 5 грудня 2018 р.)*. До 100-річчя Національної академії наук України. Київ, 2018. 4. Малиновский И. Лекции по истории русского права. Ростов-на-Дону, 1918. С. 4. 5. Малиновський І. О. Курс історії права українського народу (З приводу «Лекцій по історії українського права» Р. Лашенка, професора Укр. університету в Празі). Праці Комісії для вивчення історії західноруського і українського права. Вип. 3. Київ, 1927. С. 390. 6. Малиновский И. А. Война и суд (по поводу юбилея судебной реформы 1864 года). Варшавские университетские известия. 1915. Отгиск. Варшава: Типография Варшавского Учебного Округа, 1915. 7. Докладніше див.: Бондарук Т. І. Не війна, а суд: аргументи і сподівання академіка Онікія Малиновського. *Влада і права людини в умовах війни: юридичні, політичні і історичні виміри: збірник матеріалів 2(17) Всеукраїнської наукової конференції (Львів–Київ, 25 грудня 2025 р.)*. Острог: ФОП Свиначук М. В., 2025. С.108–113. 8. Малиновский И. А. Война и суд. С. 16. 9. Малиновський О. Ростовський щоденник. м. Ростов. Машинописна копія. (1920). ІР НБУВ. Ф. 376. Спр. С. 7. Арк. 55. 10. Малиновский И. О том, как воевали в старину и как теперь воюют. Киев: Тип. Имп. унив-та Св. Владимира, 1897. 36 с.

References

1. Kononenko Yu. S., Dzholos S. V. Absoliutyzatsiia prav liudyny yak zahroza derzhavnosti i dobrobutu suspilstva. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/08/78_part-1..pdf (in Ukr.).
2. Usenko I. B. Istoriohrafia zhyttia i diialnosti O. O. Malynovskoho. *Naukova spadshchyna akademika O. O. Malynovskoho i suchasnist: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Rivne, 4–6 hrudnia 2008 r.). Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2010. S. 5–21 (in Ukr.).
3. Pro pravorozuminnia O. Malynovskoho dyv.: Bondaruk T. I. Pravorozuminnia yak osnova piznannia istorii prava (*za pratsiamy O. Malynovskoho Maibutnie nauky v obriiakh prava: zb. nauk. prats. Materialy IX mizhnar. nauk.-prakt. konf. molodykh uchenykh* (Kyiv, 5 hrudnia 2018 r.). Do 100-richchia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Kyiv, 2018 (in Ukr.).
4. Malynovskiy Y. Lektsyy po ystoriy russkogo prava. Rostov-na-Donu, 1918. S. 4 (in Rus.).
5. Malynovskiy I. O. Kurs istorii prava ukrainskoho narodu (Z pryvodu «Lektsii po istorii ukrainskoho prava» R. Lashchenka, profesora Ukr. Universytetu v Prazi). *Pratsi komisii dlia vyuchuvannia istorii zakhidnoukrainskoho i ukrainskoho prava*. Vyp. 3. Kyiv, 1927. S. 390 (in Ukr.).
6. Malynovskiy Y. A. Voina y sud (po povodu yubyleia sudebnoi reformy 1864 hoda). Varshavskye unyversytetskiye yzvestiya. 1915. Ottysk. Varshava: Typohrafiya Varshavskoho Uchebnoho Okruha. 1915 (in Rus.).
7. Detalnishe dyv.: Bondaruk T. I. Ne viina, a sud: arhumenty i spodivannia akademika Onykiia Malynovskoho. *Vlada i prava liudyny v umovakh viiny: yurydychni, politychni i istorychni vymiry: Zbirnyk materialiv 2(17) Vseukrainskoi naukovo konferentsii* (Lviv–Kyiv, 25 hrudnia 2025 r.). Ostroh: FOP Svynarchuk M. V., 2025. S. 108–113 (in Ukr.).
8. Malynovskiy Y. A. Voina y sud. S. 16 (in Rus.).
9. Malynovskiy O. Rostovskiy shchodennyk. m. Rostov. Mashynopysna kopiia (1920). IR NBUV. F. 376. Spr. S. 7. Ark. 55 (in Ukr.).
10. Malynovskiy Y. O tom, kak voevaly v starynu y kak teper voiuui. Kyiv: Typ. Ymp. unyv-ta Sv. Vladymyra, 1897. 36 s. (in Rus.).

Bondaruk Tetiana. The idea of law as a fundamental principle in the protection of human rights in conditions of war in the legal understanding of academician Onikiy Malinovsky

Introduction. The article, based on the emphasis on the essence of the legal understanding of Academician Onikiy Malinovsky, highlights the idea of protecting human rights in war conditions. It is found that the initial principles in the scholar's legal understanding are the vision of law as a component of culture and their progressive development, in the centre of which is a person, his life and rights. In this context, the scholar also considered the issue of war, which for him – a consistent preacher of the value of human life and an adept of the abolition of the death penalty – was, first of all, a huge social catastrophe.

Results. The scholar's work “War and Judgment” (1915) is analysed, in which he argues that war is the last means of resolving disputes, which returns us to the times of lynching and revenge, and therefore it is concluded that an illegal or extra-legal, uncivilized phenomenon. Thus, for Malinovsky, war, as an encroachment on human rights, in itself contradicts the evolutionary progress of humanity.

Special attention is paid to the work “On How They Waged in the Old Times and How They Wage Now” (1897) as a kind of anti-war manifesto by O. Malinovsky, which sets out the basic rules and means of waging war, including those regarding the protection of human rights. It is noted that the principles and approaches formulated by him are the basis of today's International Humanitarian Law.

Conclusion. *It is stated that today wars are still an integral part of human life and at least two trends can be distinguished: on the one hand, the further barbarization of war with the devaluation of human life and disregard for established rules, on the other hand, the total pacification of “enlightened” countries with the absolutization (fetishization) of individual rights, when the conscious avoidance of the duty to protect one’s state is justified by the risk to life with such protection. Today it is once again at the point of bifurcation, the passage of which requires significant efforts of “enlightened”, according to Malinowski, states and classes, in order not to embark on the path of regression. And the legacy of many generations of the intellectual elite is a truly powerful weapon in upholding the ideals of law and justice, the appeal to which will always be timely. International humanitarian law is based on these principles and approaches today.*

Keywords: *Onikiy Malinovsky, legal understanding, war, court, rules and customs of war, human rights.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.01.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 03.03.2026

Дата публікації: 24.03.2026